

УДК 32.019.5

Прасюк Оксана Валентинівна,
викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Національного університету “Острозька академія”

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

У статті розглянуто громадську думку як складний суспільно-політичний феномен, проаналізовано різні наукові підходи до цього поняття, визначено основні елементи структури громадської думки.

Ключові слова: громадська думка, структура громадської думки, об'єкт громадської думки, суб'єкт громадської думки.

В статье рассмотрено общественное мнение как сложный общественно-политический феномен, проанализированы разные научные подходы к этому понятию, определены основные элементы структуры общественного мнения.

Ключевые слова: общественное мнение, структура общественного мнения, объект общественного мнения, субъект общественного мнения.

The article examines the public opinion as difficult social and political phenomenon, analyses the different scientific theories of this concept, determines key basic elements of structure of public opinion.

Key words: public opinion, structure of public opinion, object of public opinion, subject of public opinion.

Громадська думка є складним явищем суспільно-політичного життя сучасних демократичних суспільств. Актуалізація проблем дослідження громадської думки пов'язана з потребою перетворення її на потенційного партнера влади, орієнтованого на відстоювання суспільних інтересів через конструктивний рівноправний діалог суб'єктів громадської думки та владних інституцій, уможливлений завдяки реальному інформаційному плюралізму, диверсифікації джерел інформування громадян, розвитку засад громадянського суспільства.

Серед українських вчених вивченням громадської думки займалися В. Л. Осовський, О. В. Нельга, В. А. Матусевич, Ю. П. Сурмін, В. А. Полторака, Л. Е. Орбан-Лембрик та ін. Загалом у вітчизняній науці склалися дві традиції розгляду громадської думки як такої: перша тенденція пов'язана з розумінням громадської думки як стану масової свідомості, друга – окреслює громадську думку як стан суспільної свідомості [10, с. 14-15]. Перша тенденція реалізується зокрема у позиції В. А. Полторака [14, с. 60], Л. Е. Орбан-Лембрик [11, с. 77]. Таким чином, вони фактично схилиються до погляду російського вченого Б. А. Грушина, який стверджував, що громадська думка є випадком масової свідомості. Друга позиція представлена В. Л. Осовським, Ю. П. Сурмінім та О. В. Нельгою.

Метою публікації є вивчення громадської думки як складного явища суспільно-політичного життя сучасних демократичних суспільств у двох розрізах: через окреслення різних наукових підходів й історичної еволюції поняття та осмислення основних елементів структури громадської думки.

Вивчення громадської думки бере свій початок з творів античних мислителів, зокрема Платона, Аристотеля, хоча поняття громадської думки в його сучасному розумінні ними ще не вживалося. Сам термін “громадська думка” вперше був використаний у другій половині XII ст. англійським державним діячем та письменником лордом Дж. Солсбері для позначення моральної підтримки рішень парламенту населенням країни, хоча предметом цілеспрямованого наукового вивчення громадська думка стала значно пізніше.

Однією з перших наукових праць, в якій значна увага приділялася масовій свідомості та громадській думці, був трактат “Державець”, написаний видатним італійським мислителем Ніколо Макіавеллі в 1513 році та опублікований у 1531 році. Зважаючи на популярну в пізньому середньовіччі концепцію суспільної корисності, Макіавеллі стверджував, що успіх правителя підтверджується вердиктом народу, і йому пробачать застосування певних “непопулярних” заходів, якщо вони приведуть до необхідного результату, оскільки в політиці “не існує морального суду, судять за результатами” [8]. Фактично, в цьому аспекті простежується одна з перших спроб вивчення легітимізаційного потенціалу громадської думки.

Представники німецької класичної філософії також звертали увагу на окремі аспекти того, що сьогодні зараховують до феномену громадської думки. Так, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель писав у своїй праці “Філософія права”: “Формальна суб'єктивна свобода, яка полягає в тому, що окремі особи як такі мають і виражають свої власні судження, думки про загальні справи, і нада-

ють поради відносно них, проявляється в тій сумісності, яка називається громадською думкою” [2]. Така свобода можлива лише за умов громадянського суспільства, яке, за своєю сутністю, є сферою оптимального співіснування індивідуальних та групових інтересів. При цьому Гегель вважав, що громадська думка проявляється в ролі неорганічного пізнання прагнень та бажань народу (органічно це відбувається в державному устрої), акумулює в собі “вічні субстанційні принципи справедливості, справжній зміст державного устрою”, діалектично поєднуючи істинність та помилковість суджень та оцінок, а тому відділити одне від іншого під силу лише видатній особистості, що відчуває потреби часу і настрої людей. Громадська думка багатоманітна, вона містить всі елементи і спектри думок величезних мас людей, тому і використовувати її в управлінні державою потрібно відповідно: поважати громадську думку, прислухатися до неї, але й вміти нехтувати нею, коли в ній висловлюються хибні судження.

Цікавою видається концепція громадської думки відомого німецького криміналіста та публіциста Ф. Гольцендорфа, висловлена зокрема в його роботах “Роль громадської думки в державному житті” та “Сутність та цінність громадської думки”. Вчений розглядав юридичний аспект поняття громадської думки, зазначаючи, що вона не є виключно юридичною категорією, але має тлумачитись як категорія соціальна, яка в сенсі гарантій основних прав функціонує як щось необхідне та очікуване [15].

Французький соціолог і кримінолог, один із основоположників суб’єктивно-психологічного напрямку у західній соціології Ж.-І. Тард у своїй праці “Громадська думка і натовп” одним із перших зробив громадську думку предметом окремого наукового аналізу. Вчений, розділяючи поняття натовпу та публіки, вважає, що “думка ... є для натовпу та публіки щось подібне до того, що душа є для тіла” [16]. При цьому під громадською думкою він розумів короткострокову логічну групу суджень, які відповідають завданням сучасності та відтворені представниками певного суспільства. Громадська думка існує поряд з двома іншими феноменами суспільного духу (а фактично того, що ми називаємо, суспільною свідомістю) – традицією та індивідуалізованим розумом – та в постійній взаємодії з ними конститує себе як чинник суспільного контролю над політичними інституціями.

Американський вчений та публіцист У. Ліппман у своєму підході до поняття громадської думки поєднав елементи політологічного, соціологічного, психологічного та історичного аналізу. Водночас його концепцію сміливо можна назвати інформацій-

ною, оскільки в її основі – особливості суспільного комунікативного процесу. На думку вченого, сприйняття світу людиною опосередковане псевдосередовищем, що складається із упереджень, стереотипів та спрощених моделей, при цьому “поведінка людини є реакцією саме на це псевдосередовище. Наслідки цієї реакції, власне дії людини, відбуваються уже в реальному середовищі” [6]. На наш погляд, у цьому випадку доцільно провести аналогію з теоремою У.А. Томаса, згідно з якою, якщо ситуація мислиться для людей як реальна, то вона реальна за своїми наслідками [9], тобто ментальні комплекси визначають не тільки сприйняття реальності, але й дії людей. Таким чином, У. Ліппман вибудував власну концепцію громадської думки, згідно з якою вона є “моралізованою та кодифікованою версією фактів”, при цьому саме система стереотипів визначає ракурс оцінки фактів і ставлення до них [6].

Американський соціолог Х. Блумер підкреслював комунікативну природу громадської думки, в основі якої лежить спільна проблема, навколо якої точаться дискусії, обговорення. Згідно з цією позицією, існує безліч публік, кожна з яких формується у відповідь на появу нової теми і припиняє своє існування, коли тема вичерпана. Розмежовуючи поняття натовпу та публіки, Х. Блумер вважав, що на відміну від натовпу, в якому індивідуальність розчиняється в єдності думок та емоцій, члени публіки інтенсифікують свою самосвідомість і активізують свою здатність до критичного мислення, породжуючи різноманітність поглядів і думок. Зміст та рівень сформованості громадської думки визначається ефективністю суспільної дискусії, що, своєю чергою, залежить від особливостей масової комунікації, доступності засобів масової комунікації як трибуни висловлення позицій різних соціальних груп [18].

Французький соціолог П. Бурд’є, розглядаючи громадську думку в контексті проблем політики та влади, одним із перших висловив сумнів у конструктивному потенціалі громадської думки як реального чинника впливу на публічну політику. На думку вченого, в сучасних умовах громадська думка перетворилась виключно на інструмент номінальної легітимації влади і закріплення такого співвідношення сил, що забезпечують її (влади) існування. При цьому він гостро критикував вибіркові опитування як спосіб отримання соціологічної інформації шляхом агрегування індивідуальних думок, апелюючи до проблем ефекту консенсусу, політичної компетентності, ефекту нав’язування проблематики як чинникам, що унеможливають отримання об’єктивної громадської думки [1]. На наш погляд, вчений не заперечує існуван-

ня громадської думки як такої, а засуджує спрощений механістичний підхід до її розуміння.

Розглянувши основні історичні пункти процесу еволюції поняття громадської думки, зосередимо увагу на основних елементах її структури, якими виступають, зокрема, її суб'єкт та об'єкт.

Важливою теоретико-методологічною проблемою є визначення суб'єкта громадської думки, яким, вочевидь, можна вважати певні групи населення, що характеризуються спільністю інтересів, цінностей, соціального статусу тощо. Відповідно громадську думку не варто ототожнювати з індивідуальною думкою або просто зводити до суми індивідуальних думок (останнє характерне для полстерівського підходу до розуміння громадської думки). З етимології самого терміна “громадська” можна зробити висновок, що суб'єктом громадської думки є “громада”, або точніше “громадськість”, як певне об'єднання людей.

Найпростіше пояснення громадськості дає американський філософ, представник прагматизму Дж. Дьюї. У межах запропонованого вченим ситуативного підходу громадськість – це активне соціальне утворення, що в певний момент об'єднується навколо певної проблеми задля пошуку шляхів її вирішення [4, с. 135]. При цьому така проблема повинна становити суспільний інтерес та бути відправною точкою, змістовим осердям комунікативного процесу, який зрештою сприяє виробленню осмисленої спільної лінії поведінки чи принаймні виваженої оцінки ситуації. На це, зокрема, вказує В. Л. Осовський, стверджуючи, що “громадська думка – це спільна думка індивідів, яка репрезентує певний консенсус індивідуальних думок щодо конкретної проблеми, котра становить спільний інтерес” [12, с. 31]. Отже, громадськість як суб'єкт громадської думки є нечітким ситуативним утворенням, а тому потребує уточнення, які ж саме групи, колективи, класи потрібно відносити до неї. В. Л. Осовський виділяє два типи таких суб'єктів: 1) соціальні групи в соціологічному розумінні цього терміна; 2) соціальні утворення масового походження [12, с. 77]. Розглянемо окремо ці два типи суб'єктів громадської думки та їх потенціал у її творенні.

За визначенням англійського соціолога Е. Гідденса, соціальна група – це певна кількість людей, які взаємодіють один з одним на регулярній основі, що приводить до згуртованості учасників взаємодії в окреме ціле з визначеними соціальними характеристиками. Однак не всі групи є однаково важливими для людини. Американський соціальний філософ Чарльз Кулі констатує існування первинних та вторинних груп [5]. Первинна група є своєрідним комплексом свідомості, в якому розчинені всі індивідуальні свідомості її

членів, вони взаємодіють і взаємно доповнюють один одного. Первинні групи характеризуються стійкістю, безпосередністю, неформальністю зв'язків. Їх первинність пов'язана з роллю в процесі соціалізації та структуротворчим потенціалом у межах більших соціальних спільнот. Важливу роль у таких групах відіграють сталі емоційні стосунки, особистісні зв'язки та враження. Найяскравішим прикладом первинної групи є сім'я як первинна ланка соціалізації людини, формування морально-етичних засад її існування, ідеалів. Окрім того, первинними групами є колективи ровесників (групи школярів, студентів), невеликі територіальні спільноти (сусідство), трудові колективи. Зміна місця первинних груп у системі суспільних зв'язків і відносин, на думку Ч. Кулі, провокує глибокі соціальні зрушення, що зумовлює непересічну роль первинних груп у формуванні та функціонуванні громадської думки. Саме в первинних групах, на думку Ч. Кулі, виробляються наріжні ідеали, які перетворюючись на здобуток всіх членів суспільства, стають частиною суспільної свідомості. Кулі висловлює позицію, згідно з якою суспільна свідомість включає в себе функціонування свідомостей всіх первинних груп цього суспільства та певний надгруповий рівень, де відбувається зіткнення та обговорення різних поглядів та підходів. Для цього рівня величезне значення відіграє комунікація як механізм, завдяки якому існують та розвиваються людські взаємини [17]. У вторинних групах діють формалізовані, безособистісні стосунки, побудовані на основі специфічних практичних цілей. Прикладами таких груп можуть бути клуби, комітети, партії.

Розглянувши соціальні групи як суб'єкти громадської думки, спробуємо з'ясувати, чи можуть виступати в ролі таких масоподібних утворень натовп, публіка, аудиторія. Незважаючи на низку спільних рис, ці поняття не варто ототожнювати. Феномен натовпу вже досить повно описаний в науковій літературі, зокрема у працях Г. Лебона, С. Московічі, С. Сігеле, які вказували на його нестійкість у часі, просторову прив'язаність, залежність від лідера, зниження рівня критичності сприйняття інформації, стереотипність мислення. Одна з перших спроб розмежування понять натовпу та публіки належить вже згаданому нами Г. Тарду, який вважав таким публіку "духовною сукупністю, групою індивідумів, фізично розділених, але об'єднаних чисто розумовим зв'язком" [16]. Виникнення публіки уможливлено розвитком засобів масової інформації, зокрема друкованої преси. Журналіст виступає об'єднуючою ланкою між конкретним виданням та його публікою, створюючи двосторонній інтелектуальний зв'язок. На відміну від нестійкого в часі та прив'язаного до обме-

женого географічного простору натовпу, публіка є більш сталою, тривалою та однорідною. Близьким за значенням і вживанням до поняття публіки є термін “аудиторія” (лат. “auditorium”), що означає певну сукупність людей, які сприймають повідомлення. Зазвичай, аудиторію мають на увазі, коли мова ведеться про заходи масової комунікації, хоча часто мають на увазі також відвідувачів певного заходу, слухачів лекцій тощо.

Внаслідок окреслених характеристик даних великих соціальних груп, можемо дійти висновку, що натовп не можна назвати суб’єктом громадської думки, оскільки просторова близькість, емоційна залежність його учасників один від одного та від свого лідера, психологічні ефекти зараження фактично блокують можливість продукування, а тим більше обміну думками. Водночас ситуація натовпу створює сприятливі умови для нав’язування людям готових думок, оцінок, суджень, оскільки критичність сприйняття фактично відсутня. Цим можна пояснити таку популярність масових заходів як засобу політичної та іншої агітації, оскільки основною їх метою є залучення якомога більшої кількості учасників та приєднання до ідей їх ініціаторів. Публіка та аудиторія у цьому контексті є потенційними суб’єктами громадської думки, оскільки передбачають наявність спільних інтересів та можливість комунікації між їх членами, що є неодмінними умовами для вироблення громадської думки.

Важливим елементом структури громадської думки є її об’єкт. На думку українських вчених М. П. Лукашевича та М. В. Туленкова об’єкт громадської думки – частина навколишнього природного та соціального середовища, що зосереджується в певних людських потребах, які з об’єктивною необхідністю вимагають свого усвідомлення і діяльного задоволення [7, с. 204]. Отже, об’єктом громадської думки може бути певне явище чи процес, що відбувається в навколишньому середовищі та впливає на життя людей, стаючи предметом їх зацікавлення і обговорення. Водночас, нам таке визначення об’єкта громадської видається неповним, адже очевидно, що він не завжди і не тільки пов’язаний саме із зовнішніми умовами існування людей. Об’єктом громадської думки можуть виступати не тільки реальні факти та події, але і явища свідомості: ідеї, оцінки, ставлення.

При цьому очевидним є те, що не всі явища та процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, мають відображення в суспільній свідомості, а значить формують громадську думку. Відповідно для того, щоб виокремити з усього предметного поля суспільних проблем об’єкта громадської думки та обґрунтувати необ-

хідність його вивчення в контексті соціології громадської думки, необхідно виробити зрозумілі критерії, яким він повинен відповідати. Такими критеріями можуть виступати критерій суспільного інтересу, актуальності, дискусійності, компетентності [13, с. 65].

Перший критерій пов'язаний з тим незаперечним фактом, що громадська думка формується не з усіх питань та проблем певної спільноти, а лише тих, які представляють визначений суспільний інтерес, який є одночасно своєрідним синтезом елементів індивідуальних інтересів, що мають відношення до загально-суспільних проблем, які хвилюють громадськість [13, с. 64-65]. Отже, в основі цього критерію лежить специфіка співвідношення індивідуального та спільного (колективного). Для того, щоб стати суспільним інтерес повинен певним чином стосуватися кожного окремого індивіда (принаймні, індивіда, що входить до складу “потенційного” суб'єкта громадської думки), інтегрувати індивідуальний та колективний досвід.

Актуальність громадської думки передбачає її прив'язаність до ключових проблем індивідів та соціальних спільнот у конкретній історичній ситуації. При цьому актуальність не обмежується лише поняттями оперативності, швидкості суспільної реакції. Актуальними можуть бути проблеми, корінь (тобто подія-першопричина) яких закладений десятиліття чи навіть століття тому, але при цьому вона, навіть віддалена в часі, має реальні зв'язки з теперішнім, впливає на суспільні настрої, політичну ситуацію тощо. Як приклад, можна навести проблему збройного протистояння української і польської підпільно-партизанських формацій – УПА і Армії крайової 1943-1944 рр. Залишаючись довгий час “білою плямою” в історії двох народів, ця подія, безсумнівно, додавала напруженості та ксенофобії міжнаціональним стосункам. Важливе значення для зближення обох народів мало вшанування пам'яті тих, хто загинув під час волинських подій 1943-1944 рр. Президенти України і Польщі 11 липня 2003 р. виступили на цвинтарі села Павлівка Волинської області (колишній Порицьк) зі спільною заявою “Про примирення в 60-у річницю трагічних подій на Волині”. “Схиляючи голови перед жертвами злодіянь і всіх трагічних подій, які мали місце у спільній історії, ми переконані, що взаємне прощення буде першим кроком до повного примирення молодих поколінь українців і поляків, які повністю звільняться від попереджень трагічного минулого”, – зазначено в заяві. Як наголошували президенти, конфлікти минулого не можуть перекреслювати того, що століттями об'єднувало два народи, віддали пошану жертвам конфліктів, співчуття їхнім рідним, зазначивши, що поді-

ляють біль родин жертв і висловились за необхідність продовжити спільний пошук історичної істини про трагедії на Волині. Глави держав також рішуче й однозначно засудили дії, що призвели до злочинів і вигнання українського та польського цивільного населення під час Другої світової війни [3].

Критерій дискусійності передбачає закладену в об'єкті громадської думки потенцію альтернативності позицій та оцінок, можливості різних поглядів на один і той самий предмет обговорення [13, с. 66]. Цей критерій ілюструє беззаперечний факт, що формування громадської думки є комунікативним процесом за своєю природою. Без комунікації, обміну думками, переживаннями, неможливе творення громадської думки. Парадоксальність громадської думки полягає в тому, що вона інтегрує в собі різні погляди на свій об'єкт, врахування думки як більшості, так і меншості. Саме тому громадська думка є неодмінним атрибутом не лише демократичних режимів, але й громадянського суспільства як незалежного від публічної влади суспільного інституту.

Критерій компетентності вказує на те, що об'єктом громадської думки можуть бути лише ті явища дійсності, які доступні знанню та розумінню громадськості, з яких вона поінформована. Цей критерій, на думку В. А. Полторака, є обов'язковим при оцінці громадської думки [13, с. 68], хоча інші вчені наполягають на тому, що компетентність виступає швидше не як обов'язкова умова виникнення громадської думки, а як досягнення нею об'єктивності та зрілості, та висувають натомість поінформованість як неодмінну умову формування громадської думки [15, с. 147]. Нам така позиція видається слушною, оскільки громадська думка не обов'язково передбачає вироблення різносторонньої обґрунтованої позиції розгляду проблеми, принаймні не відразу і не з кожного питання. Об'єктивно суспільна свідомість не може охопити всього спектру проблем, які, однак, потрапляють в поле її розгляду.

Отже, осмислення громадської думки як суспільно-політичного феномена неможливе без ґрунтового аналізу головних елементів її структури, якими, безумовно, виступають її суб'єкт та об'єкт.

Література

1. Бурдьє П. Социология политики [Текст] : Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. — М. : Socio-Logos, 1993. — 336 с.
2. Гегель Георг Вильгельм Фридрих “Философии права” : [Электронный ресурс] . – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000360/>

3. Зам'ятін Віктор. Перший день взаємного прощення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukraine-poland.com/u/news/news.php?id=1405> . – Заголовок з екрана.

4. Королько В. Г. Основи публік рилейшнз [Текст]. – М. : Рефлбук ; К. : Ваклер, 2001. – 528 с.

5. Кули (Cooley) Чарлз Хортон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mirslovari.com/content_soc/KULI-COOLEY-CHARLZ-XORTON-11228.html . – Заголовок с екрана.

6. Липшман У. Общественное мнение [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vusnet.ru/biblio/archive/lippman_ob/default.aspx. – Заголовок с екрана.

7. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії [Текст] : навч. посіб. – 2-ге вид., доп. і випр. – К. : МАУП, 2004. – 464 с. : іл. – Бібліогр. в кінці глав.

8. Макиавелли, Никколо. Государ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.lib.ru/POLITOLOG/MAKIAWELLI/gosudar.txt>. – Заголовок с екрана.

9. Мертон Р. Самоисполняющееся пророчество (Теорема Томаса) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socioline.ru/node/828>

10. Нельга О. В. Соціологія громадської думки. Курс лекцій [Текст] : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. – К. : Видавництво Шейніної О.В., 2008. – 186с. – Бібліогр.: с. 181-184.

11. Орбан-Лембрик Л. Особливості формування громадської думки [Текст] // Соціальна психологія. – 2004. – № 2 (4). – С. 77-89.

12. Оссовський В. Л. Соціологія громадської думки [Текст] – К. : ПЦ “Фоліант” ; ВД “Стилос”, 2005. – 186 с.

13. Полторак В. А. Социология общественного мнения [Текст] : Учеб. пособ. – Киев – Днепропетровск : Центр “СОЦИОПОЛИС”. – Изд-во “Арт-Пресс”, 2000. – 264 с.

14. Соціологічна енциклопедія [Текст] / Укладач В. Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с. – (Енциклопедія ерудита).

15. Стефанчук У. Зміст поняття “громадська думка” : основні підходи до визначення та розуміння [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuu.ua./portal/soc_gum/Unir/2007_19/24/pdf. – Заголовок з екрана.

16. Тард Габриэль Общественное мнение и толпа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mirknig.com/knigi/nauka_ucheba/1181161465-obshhestvennoe-mnenie-i-tolpa.html.

17. Чеснокова Валентина. Язык социологии” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polit.ru/science/2008/10/21/soc.html>. – Заголовок с екрана.

18. Blumer Herbert. Public Opinion and Public Opinion Polling [Digital source]. – Access mode : http://www.brocku.ca/MeadProject/Blumer/Blumer_1948.html. – A title is from a screen.